

УДК 343.618

Р. В. Кифлюк
здобувач Університету сучасних знань

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Актуальність теми. Насильство у сім'ї є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. Ця проблема сьогодні не втрачає свою актуальність і в українському суспільстві. Насильство в сім'ї – це такі дії одного члена сім'ї стосовно іншого, які порушують конституційні права та свободи людини, наносять їй моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю.

Ступінь наукової розробки загальних теорій насильства, особливо в контексті теорії конфлікту, достатньо висока. Накопичена багата теоретична спадщина, що обумовлює можливість дослідження різноманітних аспектів насильства. Тема насильства в сім'ї в аспекті порушення прав людини розглядалася такими вченими, як О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк, К.Б. Левченко, Х.П. Ярмакі, Г.О. Христовою, В.О. Брижиком, Л.С. Кобилянською тощо. Різноманітні аспекти проблематики насильства в сім'ї розглянуті в працях зарубіжних (психологів: Л. Берковіца, Е. і П. Добаш, М. Страуса, Н. Блеклока, Е. Саттерленда, соціологів: Г. Паттерсона, Р. Коллінза та ін.) дослідників.

Метою роботи є виявлення та дослідження особливостей судового розгляду проваджень щодо насильства в сім'ї.

Насильство в сім'ї є всесвітньою проблемою, яка щоденно завдає шкоди найціннішим благам людини – честі та гідності, здоров'ю та життю. З насильством людина може зустрітися всюди: в приміщенні чи на вулиці, на роботі і під час відпочинку. Але найбільш прикро та несправедливо, що людина може зазнати насильства з боку своєї сім'ї, від рідних та найдорожчих для неї людей. Таке насильство завдає не лише фізичного болю, моральних страждань, але й підриває почуття безпеки, захищеності особи, тримає її у стані постійного нервового напруження, що може призвести до розладів психіки, депресій, нервових зривів чи розвитку психічного захворювання.

Існує чимало визначень насильства, які концентруються на визнанні застосування силових методів, психологічного тиску, погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає насильство як «навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження,

смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток»[1].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» дає наступне визначення домашнього насильства – «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь»[2, п. 2 ст. 1].

Раніше коло сімейних правовідносин, на які розповсюджувалося законодавство щодо протидії домашньому насильству, було достатньо скромним та обмежувалося умовою спільного проживання. Наразі ст. 3 вищезгаданого Закону містить 15 різних видів правовідносин: «подружжя; колишне подружжя; наречені; мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; особи, які мають спільну дитину (дітей); батьки (мати, батько) і дитина (діти); дід (баба) та онук (онука); прадід (прабаба) та правнук (правнучка); вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); рідні брати та сестри; інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати та сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя»[2, п. 2 ст. 3].

Світовою громадськістю насильство визнано однією з найбільш розповсюджених форм у світі порушення прав людини. Без подолання цього небезпечного явища неможливо створити умови для самореалізації людини, розвитку паритетної демократії, реалізації принципів рівних прав і можливостей кожного громадянина.

Вперше на світовому рівні проблема сімейного насильства була висвітлена та актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху на захист прав жінок, оскільки саме жінки становили найбільш уразливу та незахищену групу, що страждала від насильницьких дій з боку членів своєї родини (батьків, чоловіків, братів тощо). Отже, на початковому етапі запобігання насильству в сім'ї увійшло в поле зору світової спільноти як складова подолання насильства щодо жінок загалом.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» виділяють чотири форми насильства: економічне, психологічне, фізичне та сексуальне[2]. Відповідно до наслідків, які настали для постраждалої особи, дії домашнього насильства будуть кваліфікуватися за Кодексом України про Адміністративні Правопорушення (далі – КУпАП) або тією чи іншою статтею Кримінального кодексу України (далі – КК України). Наприклад, якщо відбувається нецензурна лайка, погрози, крики, ляпаси, позбавлення житла (перелік не вичерпний), такі дії кривдника кваліфікують за ст. 173-2 КУпАП, складають адміністративний протокол та направляють його до суду[3]. Такий протокол може скласти дільничний офіцер поліції, інспектор ювенальної превенції, який підключаються у випадку, якщо дитина постраждала від домашнього насильства або його вчинила (адміністративна відповідальність за вчинення домашнього насильства настає з 16 років) та патрульний поліцейський, який швидко може приїхати на виклик та протидіяти домашньому насильству [3].

Звісно, якщо були нанесені тілесні ушкодження, побої, відбувалося мордування, зґвалтування тощо, то кваліфікація буде за відповідною статтею КК України, мають бути внесені відомості до Єдиного Реєстру Досудових Рішень (далі – ЄРДР) і далі відбуватиметься розслідування справи. У такому випадку під час винесення вироку суд має враховувати зміни до ст. 66, 67 КК України, оскільки вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього з подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, є обтяжувальною обставиною, а вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого є пом'якшувальною обставиною [4].

Науковці О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк висвітлили свою позицію щодо цього питання в науково-практичному коментарі до новел КК України «Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі»: «Злочин вважається вчиненим з моменту хоча б однієї з форм на-

сильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, в результаті чого настав хоча б один із зазначених у законі наслідків. При цьому немає значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в терміновому заборонному приписі, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Звісно, для доказування факт документування має значення, але не більше ніж інші передбачені законом докази (свідчення потерпілих, свідків, висновки експертиз тощо)» [5].

Ми цілком погоджуємося з позицією науковців. Якщо систематичність домашнього насильства буде доводитися лише за кількістю рішень суддів про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, як вважають деякі колеги-юристи, ми наведемо такий контраргумент: лише щодо третини адміністративних протоколів, які поліція направляє до суду, судді приймають рішення по суті та притягають кривдника до адміністративної відповідальності [3]. В більшості випадків судді направляють адміністративні протоколи на доопрацювання або через недоліки оформлення протоколів, або через незабезпечення явки кривдника, або справа закривається через закінчення строків давності розгляду адміністративного протоколу, що складає 3 місяці, або суд закриває справи за малозначністю.

Наприклад, відповідно до аналізу судових рішень за ст. 173-2 КУпАП (за січень 2017 р. їх було проаналізовано 186 у Кривому Розі), 29% справ було закрито, щодо 35% справ суд виніс рішення про відправлення адміністративних протоколів на доопрацювання і лише у 35% справ суд виніс рішення по суті. Можемо впевнено стверджувати, що така тенденція спостерігається по всій Україні.

Що ж до судової практики в Європейському суді з прав людини, то у справі №5/2005 «Шахіде Гьокче проти Австрії» скаржниця стала жертвою домашнього насильства. Її чоловік Мустафа Гьокче був жорстоким та запальним. Він часто душив та бив її, загрожував вбити, хапав за волосся і притискав обличчям до підлоги. Декілька разів поліція виносила рішення про виселення його з квартири. Поліція проінформувала прокурора, що Мустафа Гьокче вчинив насильство з обтяжувальними обставинами і попросила дозвіл на його затримання. Прохання було відхилено. Пізніше Мустафа Гьокче вистрілив у Шахіде Гьокче з пістолета в їхній квартирі на очах у двох дочок.

Автори звернення скаржилися до Комітету CEDAW, що Шахіде стала жертвою насильства внаслідок порушення державою статей 1, 2, 3 та 5 CEDAW, оскільки держава не вжила всіх необхідних заходів для захисту її права на особисту безпеку та життя. Що стосується статті 1, автори зазначили, що жінки страждають набагато більше, ніж чоловіки від того, що прокуратура не сприймає

домашнє насильство як реальну загрозу життю і не завжди забезпечує затримання підозрюваних у такому насильстві, що є принциповими аспектами подібних справ. Стосовно ст. 1, п. п. (а), (с), (d) та (f) статті 2 і статті 3 автори стверджували, що практика незатримання підозрюваних у справах про домашнє насильство, недоведення справ до суду, відсутність координації між правоохоронними і судовими органами, а також відсутність практики збору даних та ведення статистики у сфері домашнього насильства призвели до нерівності у практиці та позбавлення Шахіде Гьокче можливості користуватися правами людини.

Комітет дійшов висновку, що представлені йому факти свідчать про порушення прав pokojної Шахіде Гьокче на життя, фізичну та душевну цілісність відповідно до пунктів (а) та (с)-(f) ст. 2 і ст. 3 Конвенції у сукупності зі статтею 1 Конвенції та Загальною рекомендацією Комітету № 19. Комітет зазначив, що держави можуть нести відповідальність за вчинки окремих осіб, якщо вони у належний спосіб не запобігають порушенням прав людини, не розслідують акти насильства та не карають за їх вчинення, а також не надають компенсацію. Для того, щоб окремі жінки, які страждають від домашнього насильства, могли користуватися на практиці принципом рівності чоловіків та жінок, а також своїми правами і фундаментальними свободами людини, політичну волю, виражену в австрійській правовій системі, мають підтримувати державні органи, що виконують відповідні зобов'язання держави. Таким чином, Комітет визнав поліцію Австрії винною у неналежному виконанні обов'язків із захисту пані Гьокче.

Беваква та С. проти Болгарії [6] стосується насильства в сім'ї відносно жінки і її дитини та затягування вирішення питання визначення місця проживання дитини. Заявниця Беваква була одружена з 1995 р. В цьому шлюбі у 1997 р. в неї народився син, заявник С. У березні 2000 р. заявники пішли із дому через погіршення відносин з чоловіком заявниці та його агресивну поведінку в сім'ї. Того ж дня заявниця подала на розлучення і на призначення судом тимчасового рішення про місце проживання дитини.

Проте розгляд справи про розлучення невиконано затягувався, а вирішення питання про визначення тимчасового місця проживання дитини не призначалося до розгляду. Протягом року чоловік заявниці неодноразово чинив акти психологічного та фізичного насильства відносно обох заявників, забирав дитину від заявниці Беваква та перешкоджав спілкуванню останніх. Заявниця неодноразово зверталася до правоохоронних органів із заявами на насильство, проте ефективної та своєчасної допомоги не отримувала.

Заявники звернулися до Європейського суду 23.11.2000 р. Остаточні рішення щодо розлучення

і визначення місця проживання дитини на національному рівні були прийняті тільки влітку 2001 р. У своїй заяві до Європейського суду заявники скаржилися, що суди не змогли протягом розумного строку вирішити питання щодо визначення місця проживання другого заявника, а також нездатні були надати допомогу першій заявниці, яка була жертвою насильства в сім'ї з боку її колишнього чоловіка. У своїй заяві заявники оскаржували порушення ст.3 (заборона катувань), ч. 1 ст. 6 (право на справедливий судовий розгляд справи упродовж розумного строку), ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя), ст. 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) та ст. 14 (заборона дискримінації).

30.08.2005 р. Європейський суд вирішив надіслати повідомлення про скаргу Уряду Болгарії та одночасно розглянути питання про прийнятність заяви. Рішення по справі було винесено у 2008 р. Необхідно зазначити, що суд не побачив порушення прав, передбачених статтями 3, 13 та 14 Європейської конвенції, тому Суд оцінював порушення прав по справі тільки в частині ст.6 та ст.8.

Під час розгляду справи Європейський суд вказав, що в той час як основним об'єктом ст. 8 Конвенції є захист фізичних осіб від свавілля державних органів, додатково може бути і позитивні зобов'язання, що проявляються в ефективній «повазі» до приватного та сімейного життя і такі зобов'язання можуть включати в себе застосування заходів по врегулюванню відносин між фізичними особами. Діти та інші уразливі особи мають право на ефективний захист (§ 64 [5]).

Суд також наголосив, що концепція приватного життя включає в себе фізичну та психологічну цілісність людини. Більше того, позитивні зобов'язання державних органів в аспекті забезпечення прав, передбачених статтями 2 та 3 Конвенції, а в окремих випадках статтею 8 самостійно або у поєднанні зі ст. 3, можуть включати обов'язок встановлювати та застосовувати на практиці відповідне законодавство, що дозволяє захистити проти насильницьких актів з боку фізичних осіб (§ 65 [5]).

У своєму рішенні Європейський суд визнав порушення ст. 8 Європейської конвенції, зокрема невиконання Болгарією своїх позитивних зобов'язань по забезпеченню поваги до приватного та сімейного життя заявників. Зокрема, Суд вважає що право на повагу до приватного та сімейного життя заявників було порушено через нездатність суду своєчасно вирішити питання визначення тимчасового місця проживання дитини, що в свою чергу вплинуло на життя та благополуччя заявника С. та недостатність та неефективність заходів, що були застосовані у відповідь на поведінку колишнього чоловіка заявниці Беваква. Європейський суд призначив 4000 євро компенсації обом

заявникам за пережиті моральні страждання та 3000 євро за понесені витрати по справі.

Висновки. Підсумовуючи проаналізовані рішення, можна констатувати, що насильство в сім'ї розглядається Європейським судом з прав людини як порушення права на життя (ст. 2); права бути вільним від нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження (ст. 3); права на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8); права на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13); права бути вільним від дискримінації, зокрема за ознаками статі та віку. Держава визнається винною за допущення порушення фундаментальних прав людини з боку фізичних осіб, за нездатність виконати свої позитивні зобов'язання по забезпеченню цих прав та нездатність діяти з належною турботою (*due diligence*) по відношенню до осіб, які перебувають під її юрисдикцією, з метою недопущення проявів насильства в сім'ї.

Сьогодні проблема домашнього насильства визнана грубим порушенням прав людини і держави мають створити ефективні механізми захисту і допомоги жертвам такого насильства. Серед цих держав і Україна, в якій на сьогодні недосконала система захисту та надання допомоги жертвам насильства в сім'ї, на що неодноразово вказували різні міжнародні організації. У зв'язку з цим, одним із першочергових завдань для Уряду України є вдосконалення законодавства з метою створення ефективного механізму протидії насильству в сім'ї.

Література

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. URL: <http://www.euro.who.int/en/home>.

2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-17>.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 13.11.2017)

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 13.11.2017)

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильства: Закон України від 06.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-17> (дата звернення 14.11.2017)

6. Справа «Беваква проти Болгарії» (Case of Bevacqua and S. v. Bulgaria). URL: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=BEVACQUA&sessionid=65602943&skin=hudoc-en>.

Анотація

Кифлюк Р. В. Судовий розгляд проваджень щодо насильства в сім'ї. – Стаття.

У статті визначено порядок судового розгляду справ, пов'язаних з насильством в сім'ї. Проаналізована судову статистику з цього питання та розкрито процесуальний порядок судового розгляду. Досліджено, що насильство в сім'ї є всесвітньою проблемою, яка щоденно завдає шкоди найціннішим благам людини – честі та гідності, здоров'ю та життю.

Ключові слова: насильство, сім'я, права людини, судовий розгляд, моральна шкода.

Аннотация

Кифлюк Р. В. Судебное разбирательство производств о насилии в семье. – Статья.

В статье определен порядок судебного рассмотрения дел, связанных с насилием в семье. Проанализирована судебная статистика по этому вопросу и раскрыто процессуальный порядок судебного разбирательства. Доказано, что насилие в семье является всемирной проблемой, которая ежедневно наносит вред ценным благам человека – чести и достоинства, здоровью и жизни.

Ключевые слова: насилие, семья, права человека, судебное разбирательство, моральный вред.

Summary

Kyfliuk R. V. Trial of domestic violence proceedings. – Article.

The article defines the procedure for the trial of cases of domestic violence. Judicial statistics on this issue were analysed and the procedural procedure of the trial was revealed. Domestic violence has been proven to be a worldwide problem that harms the valuable benefits of human beings every day – honour and dignity, health and life.

Key words: violence, family, human rights, legal proceedings, moral harm.